

az állatkertből, / vagy magát az állatkertet / [te jó ég, még nem is volt az Állatkertben], / vagy egy teherautót, teli szánkókkal, / vagy a piramisokat Egyiptomból...”) a vers végén egy erőteljesen poetizált hasonlat zárja: „Hogy a fájdalom kitapintható, / mint kettészelt fában az erzet.” A stiláris regiszterváltás e helyen termékeny feszültségként is érzékelhető – nem vagyok biztos ugyanabban például *A padlásalakó* című vers esetében, ahol egyazon szövegtérben keverednek olyan sorok, mint „Míg apám antennát szerel, / anyám partvissal nézi a TV-t” vagy „»Most meglesz a cseh adó!« / – robban be apám” olyanokkal, mint „Mosolyának hulló szirmai / még ott fénylenek a lehalkított szobában”. Ugyanakkor ez kétségkívül tudatos megoldás, s sok Szentmártoni-versre jellemző az, hogy a végére igencsak megemelkedik a szöveg, afféle stiláris *crescendo* figyelhető meg bennük (ami gyakran a pátosz erősödésével is együtt jár) – olvasói attitűd kérdése is, hogy ezt képesek vagyunk-e katartikus hatásként fogadni, vagy inkább zavart eredményez.

Elmondható, hogy Szentmártoni igen gyakran él a merész képzettársításokkal, nagyívű hasonlatokkal, szövevényes metaforákkal (elődként ismerve föl Juhász Ferenc és Nagy László költészetét), nem mindig tartva kellő távolságot a képzavar (egyéb-ként igencsak képlékeny) terrénumától sem. Ezek hol jobb, hol kevésbé átgondolt arányérzékkel integrálódnak a versszövetbe. Nagyon pontosan ír eme (és a főntebb említett) problémákról érzékeny, sok példát soroló bírálatában Halmai Tamás: „A poétikai kontroll hiánya több esetben a formát nem leelő szépség gyanúját kelti föl bennünk. A családi tematika (a múlthatatlan tragikum és a sérülékeny idill képeivel) megható ugyan, de nem minden esetben tesz szert esztétikai érvényre. Csikorgó mondatok, erőszakolt rímek, túlírt-túldíszített szöveghelyek, reflektálatlan hév (kérdések-felkiáltások s három ponttal kitartott mondatok sokasága), közhelyes s némelykor képzavaros trópusok, funkciótlanul fölnagyított szubjektivitás, aggálytalanul mítoszias önkép bizonytalanítja el a befogadót.” (*Ülőszesz szomja*, Bárka, 2011/1, 111–113, itt: 112.) A mottóként is szereplő *Verseim elé* című szöveg nyitányáról nehéz eldönteni, hogy igazán erős-e, vagy inkább csak túl erőset (nagyot) mondani kívánó: „A vers ma hallgat, mint akit összeverték, / szétrugdalt padok közt egy kietlen parkban.” Fölmerül a kérdés, hogy az első sor erőteljes felütésére még érdemes-e súlykoló jelleggel azonnal tromfolni a második sor kemény jelzőivel, s nem volna-e hatékonyabb engedni, hogy a szikárabb kezdés lassan égje bele magát az olvasó tudatába? Félő, hogy kiégnek az éržekeink, ha ennyire durván bombázzák őket képekkel – s mindegyik még jobban ráerősít a (meglátásom szerint már a produktív képzavar határát maga mögött hagyó) 3. és 4. sor: „Meggyötört szemébe csillagot tekintek. / Magamhoz öleltem, hogy ami(t) éget, halljam.” Sajátos módon a költői invenció túlaradása az, ami szerintem már nem szolgálja a műalkotás javát. Csakúgy megfontolandó, hogy jót tesz-e a verseknek, ha „*ninivei* lángoknak” esik neki az apa „kereti slágijával” (*Már másodsor*), vagy ha a beszélő Andival („ve-terán nászutasok, esküvőnk után pár napra”) „*ninivei* gondok”

elől szökik meg (*Bozsoki ősz*). Olyannyira nem egyenletes a válogatás, hogy az szinte funkciótlanná teszi a példasorolást, így szemezgetésem merőben esetleges és önkényes lesz – van olyan vers, mely bántóan klapanciaszerű (*Egy másik ember élete*), a kitűnő ritmikájú *Itt, a papíron* pedig a 30Y zenekar (egyébként izgalmas) dalszövegeinek hatását juttatja eszembe (a *Fekete hold* kifejezetten kellemes sanzon). Egy profi, intézményes is elismert költő gyűjteményes kötetében bizonyos soroknak és alkotásoknak nem volna szabad előfordulniuk. *A spájz madarai* című prózavers mondatai egészen banálisak („Akkor még nem érthettem, ember vagyok, s nem nőnek szárnyaim, akármilyen erősen is képzelem; hogy lábak fognak átcipelni egy életen s a szív motorja. Hogy a csalódást idővel az álom sem enyhíti majd. Nemrég átrepültem az Atlanti-óceánt. Nem ugyanaz.”), de az *Érkezés 4 tételben* sem kínálja sokkalta izgalmasabb költői értelmezését a repülésnek. A *Hajtézés* megmunkáltsága is hagy kívánivalót maga után emlékkönyvlírára emlékeztető modalitásával („hogy ne kelljen félned, mit hoz a holnap”, „rádöbbsenél, mi a percek hatalma”), de számomra ennél komolyabb kérdés, hogy érdemes-e manapság költeményt kihegyezni olyan poénra, mint az alábbi: „akkor is elfogynék: markodból homok, / mint tenger mosta partról a lábnyomok”, mely már nem toposzként, hanem vaskos közhelyként nevezhető meg, különösen, hogy nem érezhető az átfunkcionalizálásra tett kísérlet.

Végül érdemes újfent az *Utóhanghoz* fordulni, melyben a szerző maga hívja fel figyelmünket a *Ripolusok éjszakája* című versre, mely kivételesen azért kapott dátumindexet (2006 július), mert a költő „maga is megdöbbsent”, „amikor a benne leírtak augusztusban és szeptemberben valóra váltak.” „Így a dátummal mindenképp meg akartam örökíteni azt a tényt, hogy ebben az esetben nem a krónikás íratta vele a verset, hanem valaki más, egy látnok, hihetném, ha nem ódzkodnék a nagy szavaktól.” Tudjuk, hogy a szerző nem feltétlenül mindig legjobb értője saját művének, jelen esetben is azt tapasztaljuk, hogy a konkrét eseménysorhoz kötése a versértelemnek egyben erőteljesen korlátozza és érdekteleníti is azt. A vers egy emberi tömeg különös, helyenként szürreális megjelenítése, s izgalomát épp az a jelentésdinamika adhatná, mely a képi nyelv többértelműségében rejlik, s amely a humán kondíciókat oly módon képes megértetni, mint még nem tudottat, nem előértelmezettet. Ilyen értelemben a legkönnyebben lefordítható (vö. Nagy Gábor: *Nem mindennapi ballada*, Hítel, 2010/12, 119–125, itt: 123.) és a konkrét történésekre vonatkozatható sorok („vonulnak harag és bosszúvágy nélkül, kifosztva, elernyedve, roskatagon gyilkosaik városában... valaki állítsa meg őket, valaki oszlassa szét őket, rohamrendőrt, kordont, vízgyűt nekik”) épp azért tűnnek a társadalmi okok leegyszerűsítő, pontatlan interpretációjának, mert amennyire elmondhatóak a legtöbb korunkbéli, rendőri beavatkozással végződő tüntetésről, épp olyannyira nem segítenek hozzá az egyedi történések jobb megértéséhez (a szöveg más, kevésbé konkretizálható helyei ugyanakkor elgondolkodtatóbbak – de ezekre nem is a „valóra válás” kontextusából tekintünk). Nem veszély-

telen, ha valaki ennyire direkt módon látnoki szerepbe helyezi saját tevékenységét – a személyességgel és közéletiséggel egyaránt markáns módon számot vető olyan költők, mint Orbán Ottó vagy Petri György nem véletlenül nem egy efféle, láthatóan képtelmentes konstrukcióban gondolkodtak valóság, nyelv, költői szerep és tradíció kapcsolatát illetően.

Illő volna szólni a válogatáskötet erényeiről – ezt azonban egyfelől megtették már helyettem mások (a két említett recenzió mellett még Papp Ágnes Klára kritikáját említeném meg a Szépirodalmi Figyelő 2010/12-es számából – a költő honlapján mindegyik írás megtalálható: www.szentmartonijanos.hu), másfelől általános bírálatom után különösnek hatna, ha a valóban szebb, értékesebb műveket kezdeném dicsérni. Természetesen vannak ilyenek, hiszen Szentmártoni János jó formaérzékű, tapasztalt költő, sok örömet szerzett eddig is, és még bizonylag fog is szerepni olvasóinak. A *Ballada békőznapi díszletekkel* című gyűjtemény kapcsán ugyanakkor úgy érzem, a csalódottság hangjának kellett meghatározni a mondandómat, elsősorban azért, mert egy ilyen könyv összeállításakor a most tapasztaltnál nagyobb felelősséget és szakmai alázatot vártam volna el a sokak által joggal – s általam is – tisztelt Szentmártoni Jánostól.

D Fáber András Divatban van-e Casanova?

(*Casanova Velencéje. Szerkesztette, fordította: Kovács Ilona. Atlantisz, 2010*)

A Kaland s a Rend apollinaire-i „pörpatvarában” a művészet, az általunk tárgyalt konkrét esetben az irodalom rendszerint a Kalandot képviseli. Tartalmát, tiszteletlen hangnemét, erkölcsének szabados voltát kárhozzatják is éppen elégszer, mondhatni túl sokszor az egymást követő korszakok és rendszerek álszent és zord *perzekutorai*, de teljesen elfojtani csak ritkán és csak rövid időre tudják: a nép, az olvasóközönség, általánosabban fogalmazva a társadalom szíve újra meg újra megtelik emésztő sóvárgással az általa csak közvetve meg tapasztalható varázslatos kalandok, általánosabban fogalmazva a *szabadság* mámoros levegője után.

Az irodalom egyik alaptémája a *kaland*, a világirodalom négy emblematis, archetípussalkotó vándor-figurája – Odüsszeusz, Don Quijote, Don Giovanni és Faust – voltaképpen *kalandor*.

Mindegyikük az emberi lét, a megismerés egy-egy alapformájának, alapterületének kalandora: a leleményes Odüsszeusz a (konkrét vagy mitikus) térben kalandozik, hónap keresve, Don Quijote, a hamis tudat örök lovagja az erkölcsi kategóriák világában bolyong, saját téveszméi rabjaként, Don Giovanni az éržeiki örömöket hajszolva és miattuk a pokol kínjaival bűnhődve, Faust pedig, kontraktust kötve az ördöggel, a tudást és a boldogságot egyszerre áhítva vergődik. Ebből is látható, hogy a kaland, a szabadság utáni vágy nem kockázatok nélkül való.

Szerb Antaltól (*Hétköznapi és csodák*, 1936) Milan Kunderaig (*L'art du roman*, 1985, magyarul: *A regény művészet*, fordította: Réz Pál, Európa, 2000) – hamarjában ők jutnak először eszembe – sokan foglalkoztak ezzel a jelenséggel. Nem vitatom, lehet más alakokat is választani, a számuk is bővíthető, de számomra ez a négy figura a legjellegzetesebb.

A szabadságnak és a kalandnak ez az üde fuvallata árad abból a nemrég megjelent, csábosan szép kiállítású könyvből, a *Casanova Velencéjéből*, melyet lapozgatva felvetődik bennünk a kétely: vajon divatban van-e ma a *kaland*, mely voltaképpen mindig a *szabadság kalandja*. Divatban van-e Casanova?

Mielőtt megkísérelnénk választ adni e kérdésre, érdemesnek látszik kissé pontosítanunk az irányt, amerre haladni kívánunk. Bontsuk először is a felvetést két egymással némiképpen összefüggő részre. Tisztáznunk kell, vajon a hol Giacomo Girolamo Casanova, hol Seingalt lovag néven jól-rosszul ismert, „hírhedt” 18. századi *kalandorra* vonatkozik-e, aki 1725-ben született Velencében és 1798-ban halt meg Csehországban? Arra a furfangos taljánra, aki a francia királyt meggyőzte az állami szerencsejáték, nevezetesen a *lottó* jövedelmező voltáról? Arra a fogolyra, aki megszökött a velencei Ólombörtönből? A párbajhősre, aki többször csak a szerencséjének köszönhetette, hogy ép bőrrel megúszta? Arra a kivételes képességűnek tartott szerelmi atlétára, akinek nevét évszázadok óta mindmáig éppúgy gyakorlatilag köznévként használják sok európai nyelvben, köztük a magyarban, mint a falánk Lord *Sandwichét* vagy a galád *Boycott* úrét (vö.: „Na, te sem vagy egy Casanova!”)? Vagy pedig arra az idős könyvtárosra, aki 1789 és 1798 között Waldstein gróf csehországi kastélyában, Duxban kegyelemkenyéren tengődve, gyakorta sikamlós kalandjait (és még rengeteg más eseményt, élményt, alakot) látszólag kicsit hanyag stílusban, igazából azonban eredeti, életteli, plasztikus, fordulatos francia nyelven megírta? A szerzeágazó tudású európai szellemi emberre, a velencei születésű olasz *tudósra, gondolkodóra és irodalmárra*, akiből sajátos módon a 18. századi francia irodalom egyik kiemelkedő alakja lett, főleg kalandos sorsú főműve, az *Histoire de ma vie (Életem története)* révén, amelynek eredeti kézírata több mint másfél évszázadig jól elzárva pihent a Brockhaus Kiadó egyik pincéjében? Melyikük az utókor választottja? A történeti vagy az irodalomtörténeti Casanova? A kalandor vagy a művész? Ne döntsük el időnek előtte.

Megjegyzem, a mű sorsa legalább olyan kalandos, mint szerzőjéé. Terjedelmes emlékiratnak sokáig csak jócskán cenzúrázott (ma úgy mondanánk: „delfinizált”) német fordítását, illetve a né-

met fordítás alapján készült, csonkított és átírt francia nyelvű viszsza fordítását ismerhette a világ. Az első – az eredeti kézirat alapján készült, hitelesnek és teljesnek mondott – kiadás csak 1960–62-ben jelent meg a német Brockhaus és a francia Plon Kiadó közös vállalkozásában. Azért fogalmazok némi fenntartással, mert nemrég írta meg a világsajtó, hogy a párizsi Bibliothèque Nationale (a francia Nemzeti Könyvtár) 2010. február 18-án – 7 millió euróért – megvásárolta a kb. 3 700 lapnyi terjedelmű eredeti kéziratot, amely – a hírek szerint – eddig még senki által nem olvasott, korábban sohasem publikált oldalakat is tartalmaz.

De ez csak az egyik rejtély azok közül, amelyek Casanova alakját mindmáig körülengik, s amelyekből oly szívesen merítgetnek később az írók, majd pedig a filmesek is. A figura nemcsak a pszichoanalitikus beállítottságú osztrák Arthur Schnitzlert (1862–1931) ihlette meg (*Casanovas Heimkehr*, 1918, magyarul Róna Imre fordításában: *Casanova visszatérése*, Szépirodalmi, 1988), de a magyar Márai Sándort (1900–1989) (*Vendégjáték Bolzanóban*, 1940) vagy Szentkuthy Miklóst (1908–1988) (*Széljegyzetek Casanovához, Szent Orpheus breviáriuma I.*, 1973) is. Egyszer egy előadáshoz a Francia Intézetben, majd egy tanulmányhoz (*A boldogság profán prófétája. Casanova, a film-sztár*, Filmvilág, 1996/11) összeszámoltam a megfilmesítéseket. Hősünk több mint 17 filmnek lett központi alakja, köztük olyan remekműveknek, mint a Fellini rendezte *Casanova* (1976) a barokkos piperkőccé maszkírozott Donald Sutherlanddel, vagy *A postakocsi* (1981) Ettore Scola rendezésében, amelyben a korosodó Casanova figuráját a film első évszázadának egyik legvonzóbb nőcsábásza, a nagyszerű Marcello Mastroianni alakította. Mellesleg szólva ez utóbbi film érdekessége, hogy fontos szerepet játszik benne egy ismert író, Restif de la Bretonne (1734–1806), akinek szerepét a nagyszerű Jean-Louis Barrault játszotta. Természetesen a Schnitzler megírta történetet is filmre vitték: a francia Edouard Niermans rendezte 1992-ben *Le retour de Casanova (Casanova visszatér)* címen, a címszerepben Alain Delonnal – a színész hosszú pályájának egyik kiemelkedő alakítása lett a megvénült csábító szerepe.

Nem szaporítom tovább a példákat, bár ebben a bő névsorban nekünk, magyaroknak is bőven kijut a dicsőségből. Annak idején azt is elmondtam, megírtam, amit korábban kevesen tudtak: a Filmarchívumban fennmaradt a világ első Casanova-filmjének egy része (az első tekerce). Ezt a filmet Deésy Alfréd (1877–1961) rendezte 1918-ban, és – mint erről emlékirataiban (*Porondon, deszkán, mozivásznon*, 1992) maga is beszámolt – ő maga játszotta a címszerepet is.

Ebből is kiviláglik a sorsnak az a furcsa fintora, hogy az utó-

kort sokkal jobban inspirálta a „valódi” Casanova figurája (vagy amit meglátni vélt benne), mint a jelentős tehetségű író egész életműve. Az irodalom és a film természetesen felhasználta a memoáriró által megírt önéletrajzi epizódokat, de csak azért, hogy egy késői, barokk Don Giovanni-figurát alkosson (hamisítson?) általuk, amely jól illeszkedik az azonos archetípust képviselő alakok sorába.

Pedig – és erről győzi meg az olvasót Kovács Ilona könyve – az igazi Casanova mást is, többet is jelent a kultúrában, mint amit az ítéleteiben gyakran kényelmes, hiedelmeiben sokszor felületes utókor általában hajlandó tudomásul venni belőle.

Kevesen ismerték fel igazi jelentőségét. „Véleményem szerint Casanova *Emlékiratai* a XVIII. század igazi enciklopédiáját alkotják” – jegyezte meg Blaise Cendrars 1949-ben. Egy mai kutatója, Francis Lacassin pedig Casanova jelentőségét egyenesen a Saint-Simonéhoz hasonlítja.

Kovács Ilona, a kitűnő egyetemi oktató, több generációnyi francia szakos bölcész felkent istápolója évtizedek óta lankadatlan buzgalommal igyekszik a magyar kultúra paticsfala mögé becsépszni a XVIII. századi francia irodalom, különösen pedig annak hol enyhén, hol penetránsan kénkőszagú, úgynevezett „libertinus” vonulata remekműveit. Fordítja, ismerteti, bevezeti, annotálja, oktatja De Sade márki, az ifjabb Crébillon, a már említett Restif de la Bretonne vagy Choderlos de Laclos, illetve – esetünkben – Giacomo Casanova műveit. Titkok és rejtélyek szegélyezik Kovács Ilona kalandos útját is. Ő volt a *spiritus rectora* (és részben fordítója) a *Casanova emlékiratai* című kétkötetes válogatásnak (Atlantisz, 1998 és 2000), amelyben – kisebbfajta irodalmi szenzációként – először jelent meg a Petőfi Irodalmi Múzeum Szerb Antal-hagyatékában őrzött 391 oldalnyi Casanova-fordítás is.

Több kötetnyi fordítás és tanulmány után Kovács Ilona most újabb „formabontó” vállalkozásba fogott, megítélesem szerint teljes sikerrel. A *Casanova Velencéje* címen megjelent, narancssárga vászonba kötött karcsú kötet az Atlantisz Kiadónak abba a lassan gyarapodó könyvsorozatába illeszkedik, amelynek eredetileg a müncheni Goethe Intituttal közös vállalkozásban megjelent, gazdagon illusztrált kötetek az *Irodalmi útikalauz* alcímet viselik (ebben jelent meg korábban Walter Benjamin visszaemlékezése berlini gyermekkorára, illetve Klaus Wagenbach *Kafka Prágája* című pompás összeállítása).

Nos, bár a közös vállalkozás, úgy látszik, véget ért vagy szünetel, ebben a könyvben is találunk német szerzőt. A kötet egy leleményes nyomdatechnikai trükk – áttetsző papírra nyomott, mindkét oldalról nézhető egykorú Casanova-portré – után Lothar Müller Berlinben kiadott hasonló jellegű könyvének bevezető tanulmányával kezdődik, hogy aztán lapról lapra a korabeli élet valóságos, izgalmas *enciklopédiájává* bővüljön. Nincs becsapás, a könyv valóban irodalmi útikalauzként is forgatható, van benne elől-hátul térkép meg a Casanova óta fennmaradt fontosabb velencei épületek listája, de ugyanakkor másabb is, több is útikalauznál: egymást követő fejezeteiből apránként kibontakozik a *hétköznapi élet* megannyi érdekes vonatkozása, hiteles mozzanata Casanova korában (vagyis a XVIII. században), nagyrészt Casanova művé-

ből bőven vett idézetek segítségével. A szemelvények élénk stílusa és bámulatos részletgazdagsága a mai olvasónak is élmény.

Úgy is mondhatnánk, a könyv valóságos *Sittengeschichte*, vagyis erkölcs- és szokástörténet (mellesleg magát a fogalmat is a rendszerezésre hajlamos németek találták ki). Megtudhatjuk belőle, milyenek voltak, hogyan öltözködtek, tisztálkodtak, közlekedtek, táplálkoztak, társalogtak, szórakoztak, udvaroltak, intrikáltak, hogyan jártak templomba, színházba, kávéházba vagy kurtizánokhoz az egykor élt velencei gazdagok és szegények, urak és hölgyek, kétes és egyáltalán nem kétes erkölcsű nemesek és nemtelenek, lotyók és úrinők, polgárok és kóbor népek. És persze képek, képek, képek, meglepően jó minőségben a kívánatosnál néhol kissé

halványabb nyomású szöveg között, Guardi, Tiepolo, Canaletto festményeinek (többnyire színes) reprodukciói, gúnyrajzok és (néhol erotikus jeleneteket ábrázoló) metszetek sorjájának a műnyomó papíron a téma iránt érdeklődő olvasó nagy gyönyörűségére.

S hogy végezetül megpróbáljak válaszolni a jelen írás címében feltett kérdésre: Casanova és az általa képviselt nemes életöröm, mely úgy tekint a (tágon értelmezett) kultúrára, mint a konfliktusok, a „bundás indulatok” harmóniává szublimálásának eszköze, mint egyéneket és népeket inkább összekötő, semmint elválasztó princípiumra, most éppen nincs igazán divatban Magyarországon. A Rend nem mindig tűri jól a Kalandot, de amíg van, aki élleszt a vágyat a Kaland után, a Kaland még újra divatba jöhet.

